

ПРАВознавчі дисципліни

ІСТОРИЧНИЙ ОГЛЯД МЕТОДІВ НАВЧАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ У СИСТЕМІ ФОРМУВАННЯ ПРАВОВОЇ КУЛЬТУРИ ВЧИТЕЛЯ

В.І. ВЛАДИМИРОВА

У сучасних умовах перебудови вищої школи проблема методів навчальної діяльності набуває особливої актуальності. Методи навчання є найважливішими структурними компонентами у цілісному педагогічному процесі, які охоплюють мету, завдання, навчання, зміст і форми його організації.

На важливості методів акцентував у свій час засновник матеріалістичної філософії нового часу Ф. Бекон. Гегель зазначав, що метод є формою руху змісту. На думку І. Канта методи – це правила до дій. М. Рубінштейн констатував, що методи є системою окремих прийомів, які логічно і фактично утворюють єдине ціле. Д. Лордкіпанідзе наголошував, що метод навчання – це шлях, по якому педагог веде вихованців від пізнання до знань. Ніби продовжуючи його думку Ю. Бабанський стверджує, що метод – це шлях до мети та відрегульована за певним принципом діяльність, яка спрямована на досягнення цієї мети.

У сучасній науковій педагогічній літературі метод визначають як упорядковані способи діяльності педагога та студента, які спрямовані на ефективне розв'язання навчально-виховних завдань. Методи, як найважливіші дидактичні категорії, у своєму розвитку і становленні пройшли багатовіковий історичний шлях [1].

Після встановлення у 1917 році радянської влади в Україні однією з важливих педагогічних проблем була розробка і впровадження методів навчальної роботи у всіх ланках системи освіти. У розробці та їх використанні було багато суперечливого і недосконалого. При вивченні правознавчих дисциплін у навчальних закладах широкого поширення набув бригадно-лабораторний метод, суть якого полягала в тому, що на початку вивчення теми було вступне слово викладача до великих за обсягом тем програми. Більшість тем студенти вивчили самостійно у складі бригад по 5-6 студентів на чолі із студентом-бригадиром. Роль викладача зводилася до розбиття широких тем на підтеми, вказування літератури і проведення у визначений час консультації. Кожна група, опрацювавши літературні джерела за темою, звітувала про наслідки засвоєння навчального матеріалу у вигляді доповіді. Здебільшого, звітував бригадир, на основі звіту всій бригаді ставили оцінку. Бригадно-

лабораторний метод вивчення правознавчих дисциплін вважався універсальним, всі інші ігнорувалися [2].

Появі цього методу сприяв Кодекс законів про народну освіту УРСР 1920 року, в якому сформульовані такі вимоги: викладання у всіх навчально-виховних закладах освіти базується на рішучому розриві зі старими методами словесного навчання, ідеалістичній схоластиці та послідовному проведенню нових методів, побудованих на досвіді й практиці. З урахуванням цього у педагогічних інститутах майже відмовилися від лекцій, викладачі недостатньо контролювали і керували навчальною роботою студентів. Послаблювалася індивідуальна відповідальність студентів за свою навчальну роботу, культивувалася знеособленість, що призводило до поверхневого засвоєння навчального матеріалу та систематичної заборгованості. Цей метод, за оцінкою Г. Ващенко, у вищій школі був перекрученням дальтоновського лабораторного плану і фактично зводився до групового читання книжок [3]. Повністю було відсутнє методичне забезпечення цієї форми організації навчання.

Більшість інститутів України у цей період захоплювалася організацією "штурмових бригад", "походів", "місячників" по ліквідації заборгованості, організацією змагань у боротьбі за успішність. Як бачимо, підготовка випускників вищої школи до роботи на виробництві та освітніх закладах не відповідала вимогам часу. У зв'язку з цим постало питання про необхідність удосконалення роботи вищих навчальних закладів, поліпшення методів навчання всіх дисциплін і, зокрема, правознавчого циклу. Сама дійсність довела, що вища школа не може обійтися без лекційного методу навчання.

Можна стверджувати, що 1917 – 1932 рр. були першим періодом в історії педагогіки України, протягом якого відбувався активний пошук форм, методів і прийомів навчання у вищій школі. Щодо вивчення на цьому етапі дисциплін правознавчого циклу, то він був недостатньо ефективним з таких причин: недостатня кількість наукових джерел правознавчої тематики, повна відмова від дореволюційного законодавства, політизація всіх ланок освітньої діяльності, недостатня визначеність програм, невміння або небажання перебудови підходів викладачів до нових політизованих форм і методів навчальної роботи тощо [4].

Другий, наступний період становлення і розвитку методів, прийомів і форм навчальної діяльності при вивченні правознавчих дисциплін, розпочинається з 1932 року. Корінні зміни у застосуванні методів навчання і, зокрема, при вивченні циклу правознавчих дисциплін започатковано рішенням ЦВК СРСР від 19 вересня 1932 року "Про навчальні плани і режим у вищій школі і технікумах". Бригадно-лабораторний метод був ліквідований, підвищилась роль лекцій, лабораторних і семінарських занять, поліпшилась самостійна робота студентів над підручниками,

підготовкою доповідей та рефератів. На кафедрах активізувалась методична робота. Значна увага приділялася технічному оснащенню лекцій і семінарів. Лекції, семінарські, практичні та лабораторні форма проведення занять в удосконаленій формі у більшості випадків існують при вивченні правознавчих дисциплін і в сучасній вищій школі.

Вищезгаданою постановою бригадно-лабораторний метод було відмінено без наукового обґрунтування, тому питання, порушені в постанові, обговорювалися на засіданнях рад і зборах інститутів. Більшість інститутів своїми рішеннями відмовилися від бригадно-лабораторного методу, але, на жаль, без глибокого налізу причин шкідливості цього методу.

На розробку і впровадження в навчальний процес і, зокрема, на вивчення циклу правознавчих дисциплін значний вплив мав підручник для педагогів Г. Ващенка (1878 – 1967 рр.) "Загальні методи навчання", опублікований в 1928 році. Автор обґрунтував абсурдність бригадно-лабораторного методу навчання у вищій педагогічній школі при вивченні всього циклу дисциплін навчального плану і доводив необхідність відновлення лекційного викладання, педагогічно переконливо сформулював десять вимог до лекції, реалізація яких дає добрі наслідки при вивченні всіх дисциплін, в тому числі і правознавства [3].

Починаючи з 1932 року і за сучасних умов при вивченні правознавчих дисциплін лекція стала провідною формою організації і методу навчання. В умовах розвитку вищої педагогічної школи головна увага зосереджувалась на всебічній якості професійної та загально-педагогічної підготовки спеціалістів і, відповідно, значення лекції невинно зростало. Пояснюється це тим, що лекційному викладанню притаманний цілий ряд переваг порівняно з іншими формами організації і методів навчальної роботи студентів. За визначенням науковця А.М. Алексюка, лекція має такі основні переваги:

- економія часу;
- озброєння студентів не тільки знаннями, а й переконаннями;
- дає можливість враховувати специфіку аудиторії, новітні наукові досягнення;
- живе слово лектора, міміка, інтонація посилюють враження, почуття, емоції студентів;
- відкриваються можливості прямого контакту лектора зі студентами, можливість внести певні корективи у свій виклад;
- сприяє професійно-педагогічній підготовці студентів, які готуються до педагогічної діяльності тощо [5].

Третій період становлення та розвитку методів навчання розпочинається з 60-х років, коли проблема якості підготовки педагогічних кадрів стала однією з актуальних. Науково-технічний прогрес, бурхливе зростання обсягу наукової інформації у всіх сферах

науки, культури, освіти, техніки, впровадження в навчальний процес загальноосвітньої школи нетрадиційних і, зокрема, інтегрованих уроків, необхідність удосконалення системи підготовки учителя не лише до навчальної, а особливо до морально-правового виховання учнів поставили питання про вдосконалення діючих та розробку нетрадиційних активних методів, прийомів і організаційних форм навчання при вивченні дисциплін правознавчого циклу.

Важливу роль в удосконаленні методів і організаційних форм відіграла постанова ЦК КПРС і Ради Міністрів СРСР від 18 липня 1972 р. "Про заходи по дальшому вдосконаленню вищої освіти в країні", зміст якої був скерований на приведення форм і методів навчально-виховної роботи до повної відповідності з вимогами і темпами науково-технічного і соціального прогресу.

Враховуючи вимоги постанови та потреби часу, вчені-педагоги, професорсько-викладацький склад навчальних закладів посилили роботу по вдосконаленню існуючих форм, методів, прийомів та розробці нових активних методів вивчення правознавчих дисциплін.

Удосконалення лекцій, як форми організації навчання правознавчих дисциплін, відбувалося по лінії розробки методичної концепції лекційного курсу, що містила: класифікацію видів лекцій на основі дидактичної, виховної та розвиваючої мети; загальні дидактичні вимоги до побудови лекційних курсів; запровадження проблемного та частково-пошукового викладу лекцій; організації лекційних занять; методику і техніку читання лекцій; розробку психолого-педагогічних умов підвищення ефективності лекції у вищих навчальних закладах; сучасні проблеми лекційного викладання тощо.

Значна увага приділялася удосконаленню проведення семінарських занять при вивченні дисциплін правознавчого циклу. На основі узагальненого досвіду наукових праць А.М. Алексюка, Ю.К. Бабанського та інших науковців можна охарактеризувати велику кількість різновидів семінарських занять залежно від їх завдань і змісту: семінар запитань і відповідей, семінар та розгорнута бесіда, семінар-коментоване читання, семінар-дискусія, семінар-конференція, семінар-вирішення проблемних завдань, семінар-заняття на виробництві, семінар-прес-конференція, семінар-"мозковий штурм", семінар за спеціалізацією.

Одночасно продовжувалася робота з удосконалення та розробки нових методів і прийомів навчання, які використовуються при оптимізації навчального процесу. Програма циклу правознавчих дисциплін, як свідчить виявлений досвід вищих навчальних закладів, має потенційні можливості застосування активних форм і методів навчальної роботи, серед яких особливе місце належить рольовій педагогічній грі. Завдання полягає лише в тому, щоб викладач зумів виявити цей потенціал і безпосередньо реалізувати його в навчально-виховному процесі.

Слід зазначити, що в період з 1917 до 1991 року до проголошення України незалежною державою зміст освіти з правознавчих дисциплін був досить заідеологізованим, що відповідно впливало на визначення мети, форм, методів і прийомів навчальної діяльності. Головним завданням було підготувати спеціалістів, які б мислили, жили за зразками, вартостями тоталітарного, командно-бюрократичного суспільства.

В цей період при вивченні дисциплін правознавчого циклу переважала однобічність, стереотипність, вибір методів навчання носив тенденційний характер. У зв'язку з розбудовою суверенної і незалежної правової, демократичної, соціальної держави України людина, її життя і здоров'я, честь і гідність недоторканість і безпека стали найвищою соціальною цінністю. На конституційному рівні закріплено найважливіший принцип державного буття – підпорядкування діяльності держави утвердженню і забезпеченню прав і свобод людини. Ці зміни не могли не вплинути на педагогічну науку, підвищення ефективності реформування освіти, оскільки розвиток освіти і науки в Україні невід'ємно пов'язаний з історією і розвитком української нації і держави. У навчально-виховному процесі вищої школи постало питання формування нової парадигми освіти, нового феномена освіти – особистісно-зорієнтованої освіти. Відповідно до нового підходу визначаються форми і методи навчально-виховного процесу з урахуванням індивідуальних особливостей студента як суб'єкта пізнавальної і предметної діяльності.

Прихильниками особистісно-орієнтовного навчання стали І. Бех, Є. Бондаревська, І. Єрмаков, О. Савченко, О. Сухомлинська та інші.

З'явилася нова гуманістична парадигма освіти на основі наукових підходів осмислення та потреб сучасної особистості і суспільства.

У розвитку теорії і практики навчання плеядою науковців були розроблені методи і прийоми пізнавальної діяльності.

Психолого-педагогічною наукою доведено, що пізнавальна діяльність студента формується за допомогою сенсорних (лат. *sensus* – відчуття) процесів, які відображають окремі властивості предметів і явищ; перцептивних (лат. *percipere* сприймати) процесів, які відображають предмети і явища в їх цілісності; мнемічних (грецьк. *mneme* – пам'ять) процесів, які створюють образи пам'яті – це образи уявлення; інтелектуальних (лат. *intellectus* – розум) – це мислительні процеси, які відображають суттєві зв'язки між явищами тому, що сприйняття навколишньої дійсності – це динамічне явище. Відповідно, в навчально-виховному процесі педагог при формуванні правової культури студента покликаний використовувати такі методи та прийоми, які б відповідали потребам, інтересам, здібностям, власному ставленню студента до навчального матеріалу, сприяли виробленню стійких переконань та перспектив їх застосування у його майбутній професійній діяльності. Як

свідчить дослідження, вибір методів, прийомів і засобів навчання повинен спрямовуватися на одержання інтегрованої системи знань про суттєві характеристики формування правової культури як основної закономірності становлення правосвідомості на основі соціально-гуманістичного, структурно-системного, особистісно-діяльнісного підходів при формуванні правової культури. Саме ці складові є важливими чинниками формування правової культури в навчально-виховному процесі і впливають на вибір методів та прийомів навчання.

З 1991–2000 рр. публікується ряд наукових досліджень, рекомендацій щодо впровадження в навчальний процес активних методів навчання, які використовувалися при вивченні дисциплін правознавчого циклу. У цьому плані заслуговують на увагу методичні практичні рекомендації, у яких пропонуються оригінальні конкретні ідеї щодо організації активного навчання з використанням проблемного методу, рольових ігор і тренінгів, методики "відстроченої" оцінки тощо.

Заслуговує певної уваги застосування апробованого в навчальних закладах методу антиципації як засобу навчання і розвитку студентів у навчально-виховному процесі, сформованому ще у XIX столітті. Сучасні вчені стверджують: антиципація – це здатність діяти і приймати рішення з певним просторово-часовим випередженням та передбаченням відносно очікуваних подій, результатів діяльності, у тому числі й інтелектуальної. Суть антиципації (від лат. *anticipatio*, від *anticipo* – наперед засвоюю, сприймаю заздалегідь) полягає в тому, що з її допомогою здійснюється таке відображення дійсності, внаслідок якого мозок людини не тільки фіксує стан оточуючого середовища і значення тих чи інших впливів у момент безпосереднього сприйняття, але і проглядається їх динаміка, тенденції розвитку, ймовірні зв'язки і відносини. Спрямованість визначається суб'єктивним прогнозом студента на основі досвіду, інформації про події, які вже відбулися. Антиципація як психологічний феномен – універсальна категорія, оскільки у будь-якій діяльності має місце типове відображення сучасного, збереження не тільки минулого, але й активного опанування перспективного майбутнього. "Антиципація", як спеціальна психологічна категорія, була введена в науковий обіг у 1880 році В. Вундтом і базується вона на своєрідному прояві психіки. Цьому методові притаманні такі основні функції: когнітивна, регулятивна і комунікативна.

Когнітивна функція заснована на активній роботі пам'яті й мислення і, відповідно, сприяє їх формуванню і розвитку. В цьому випадку інформація про події, які відбуваються зараз, оцінюється студентом і фіксується в його пам'яті як опорний сигнал, із внутрішньою умовою запам'ятовування. Особлива цінність даного психологічного явища полягає у тому, що пам'ять забезпечує прогноз наступної ситуації й одночасно бере участь у побудові плану дій. Пам'ять дає можливість вибрати спосіб дій. У цьому

випадку розвивається мислення, оскільки завдяки прогнозові ситуації відбувається пізнання сутності. Творче мислення – це пошук нового, антиципація, як компонент розумової діяльності надає їй саме такого характеру. В.Ф. Ломов та Є.М. Сурков зазначеному процесові також надають великого значення [6].

Регулятивна функція антиципації реалізується завдяки формуванню студентом цілей, планування і програмування своєї поведінки і діяльності, забезпечує процес прийняття ним рішень, здійснення контролю і залучення його до комунікативних актів. При реалізації регулятивної і тим більше комунікативної функції головну роль відіграє мовленнєва діяльність педагога. Певне значення вона може мати в контексті здійснення когнітивної функції антиципації.

Одна з головних проблем формування правової культури – організація навчального процесу, в ході якого у студентів формуюча мета стає їх наміром, активізується їх розумова діяльність. Саме це завдання вирішується за допомогою методу антиципації. Уміла організація даного підходу пробуджує у студента інтерес до дисциплін, суттєво підвищує ефективність їх вивчення. Досить важлива і та обставина, що систематична діяльність забезпечує можливість формування у студентів необхідної поведінки в конкретній ситуації. Система заходів забезпечується продуманою організацією навчального процесу, найважливішим компонентом якого виступає антиципація.

Процес прогнозування має місце як під час рецепції (сприйняття висловлювань педагога), так і при висловлюванні студентом власних рішень. Слухаючи або читаючи, аналізуючи матеріал, прогнозуються деякі події. Використання механізму прогнозування в навчальному процесі дає можливість привчити студентів до пошукової діяльності, творчої роботи та глибокого осмислення правознавчих дисциплін. Застосування всіх трьох функцій антиципації забезпечить цілеспрямовану діяльність студента, що є досить перспективним при формуванні правової культури.

Отже, вибір методів педагогічної діяльності на різних етапах розвитку суспільства при формуванні правової культури особистості вчителя підпорядковувався певним закономірностям і залежностям, серед яких першочергове місце належить меті та конкретним освітньо-виховним завданням.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Сластенин В.А. Педагогика: Учеб.пособие для студ. высших пед.учеб.заведений /В.А.Сластенин, И.Ф.Исаев, Е.Н.Шиянов; Под ред. В.А.Сластенина, – 3-е изд., стереотип – М.: Издательский центр "Академия", 2004. – 576 с.
2. Центральний державний архів вищих органів державної влади та Управління України, Ф. 166, об.1,5 спр.2662, арх.98.
3. Ващенко Г. Загальні методи навчання. К. – 1997. – 416 с.

4. Навчальні плани державних університетів, педагогічних учительських інститутів. К., 1936. с.41, 61,67,73.

5. Алексюк А.Н. Загальні методи навчання в школі: 2-е вид. – К.: Радянська школа 1981. – 206 с.

6. Ломов В.Ф., Сурков Е.Н. Антиципация в структуре деятельности. М., 1980. – 234 с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Владимирова Валентина Іванівна – доцент кафедри правознавства Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка. Коло наукових інтересів: проблеми формування правової культури.